

Türk dillərində morfoloji yolla sözyaratmanın nəzəri əsasları

Qətibə Mahmudova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: dr.gatibe@gmail.com

Annotasiya. Konsepsiya idrak subyektinin şüuru ilə ayrılmış, onun özü tərəfindən mənimsənilib təsvirə çevrilmiş bir obyektədir. Konsepsiya emalının bu ilkin mərhələsində ontoloji amil son dərəcə vacibdir. Belə ki obyekt tək, referentli, real mühitə girdikdə, insan şüurunun da əks etdirdiyi bir çox konkret situasiya detalları ilə müşayiət olunur. Bütün bu əlavə məlumatlar onun nüvə, konsepsiya ətrafında referent freyminə (çərçivəsində) yerləşir. Dünyada bir obyektin “olduğu kimi” mövcudluğu şərtləri haqqında ontoloji məlumat mənimsənilərək, freymin periferiyasına çevrilərək gələcək lingvistik vahidin leksik uyğunluğunun prototipidir. Referent freymi yalnız obyekt və onun xüsusiyyətləri haqqında bilikləri deyil, həm də müəyyən bir vəziyyətdə onunla işləmə qaydalarını təyin edən “təlimatları” ehtiva edir.

Hətta preverbal mərhələdə, gələcək sözün mənası hələ formalaşarkən, gələcək nominasiyanın diskursiv funksiyası da eyni vaxtda formalaşmalıdır – obyektiv, əsaslı, mahiyyəti əks etdirən anlayış üçün bu, hadisənin iştirakçısının və ya sabit xüsusiyyət daşıyıcısının funksiyasıdır.

Açar sözlər: referent, freym, periferiya, söz yaradıcılığı, morfoloji üsul, nəzəriyyə

Theoretical basis of morphological word formation in Turkic languages

Gatiba Mahmudova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: dr.gatibe@gmail.com

Abstract. The concept is an object separated from the consciousness of the subject of cognition, mastered by its and turned into an image. The ontological factor is extremely important at this early stage in the development of a concept. So that, the entry of an object into a single referential realistic environment is accompanied by a multitude of specific situational details, which are also reflected in the human mind. All this additional information is located in the referent frame (frame) around its core, the concept. It is a prototype of the lexical correspondence of a future linguistic unit, having mastered the ontological information about the conditions of the existence of an object “as it is” in the world and turned it into the periphery of the frame. The referent frame contains not only knowledge about the object and its properties, but also “instructions” that define the rules of working with it in a particular situation.

Even at the preverbal stage, while the meaning of the future word is still being formed, the discursive function of the future nomination must be formed at the same time – for an objective, well-founded concept, it is the function of the event participant or carrier.

Keywords: referent, frame, periphery, word creation, morphological method, theory

Referent freyminin nüvəsi dinamik məzmunlu xüsusiyyət konsepsiyasıdır və periferiya verilmiş bir işdə real iştirakçıların mental təsvirlərindən ibarətdir. Hadisələr, bunun əsasında onların dinamik xüsusiyyətlərini ayırd etmək mümkün olur, sonra müvafiq olaraq gələcək nominasiyanın uyğunluğu və deyimin hadisə mərkəzinin diskursiv funksiyası proqnozlaşdırılır. Obyektin ayrılmaz atributu olan sabit statik xüsusiyyətə fokuslanarkən, konsepsiya freymin mərkəzindədir. Mənimşənilmiş xüsusiyyət ideyasını ehtiva edən bir konsepsiya periferiyadadır. Adyektiv işarəsinin proqnozlaşdırılan diskursiv funksiyası – predmet obyektinin xarakteristikası.

Referent freymi həm hadisə, həm də onun iştirakçıları haqqında lazımı məlumatları, həm də spesifik şərtləri haqqında əlavə məlumatları özündə əks etdirən gələcək kompleks nominasiyanın (müləhizə və ya törəmə söz) “Rüseymidir”. Gələcək kompleks işarəsindəki sirkonstantların prototipidir. Mərkəzində yuxarıda göstərilən varlığın ideyası olan və sayı dərk edən fərdin şəxsi təcrübəsi ilə müəyyən edilmiş müəyyən sonlu referent freymləri nasil oxşarlığı prinsipinə uyğun olaraq mənalı şəkildə kəşifdir. Üstəlik, bu oxşarlıq referent freymlərinin əsas hissəsində əhəmiyyətlidir və periferiyada bir

Əsas hissə / Main Part

Obyektin dil birliyinin bütün üzvləri tərəfindən adekvat qavranılmasını təmin etmək üçün təsvirlər toplusunu ortaq məxrəcə götürməklə həcm haqqında fərdi fikirlərdə mühüm fərqlər aradan qaldırılmalıdır. Burada cəmiyyətin kollektiv təcrübəsinə daxil olan fon, o cümlədən mədəni realiləri nəzərə alınmaqla informasiyanın sonrakı filtrasiyası baş verir; freym daha da homojen olur, çünki verilmiş linqvistik birlik üçün ən xarakterik olan obyektin xüsusiyyətlərinin minimum hissəsi nüvədə və freymin periferiyasında qalır; seçilmiş varlığın ən aktual və buna görə də ən çox rast gəlinən ontoloji xüsusiyyətləri və onlarla işləmə qaydaları haqqında, necə olacağını şərtləndirən bilik gələcək nominasiyanın leksik uyğunluğu, həmçinin onun sin-

qədar “yuyulmuş” olur. Periferik komponentlərin filtrasiyası baş verir: onlardan ən vacib və tez olanı, nüvə konsepti-təqdimatı ilə birlikdə növbəti freymə keçir. Verilmiş idrak subyektinin təcrübəsi üçün ən xarakterik olan obyekt haqqında bütün məlumatların cəmləşdiyi, insanın təcrübəsində və beləliklə, onun uzunmüddətli yaddaşında qalan idrak subyekt; atipik, təsadüfi xüsusiyyətlər aradan qaldırılır. İnformasiyanın seçilməsi ilə əlaqədar olaraq, individual freym referent freyminə nisbətən daha yüksək koqnitiv emal səviyyəsindədir; individual freymdəki konsepsiya bir sıra referent freyminə nisbətən mənalı şəkildə daha homojen olmalıdır, çünki individual freym seçici, çəşidlənmiş bilikləri ehtiva edir. Konsepsiya özünün inkişafının bu mərhələsində bir müddəyə deyil, onların şəbəkəsinə daxil edilir ki, bu da həm fərdin real obyekt və onun şüurla müəyyən etdiyi xəsələri haqqında təsəvvürlərini, həm də onlarla münasibət qaydalarını tam əks etdirir. Bununla belə, individual freym konsepti hələ verbal şəkildə ifadə edilə bilməz, çünki dil sosial hadisədir. Sosium – dil daşıyıcılarının sayı = N, individual xüsusiyyətlərinə, şəxsi təcrübədəki fərqlərə görə individual freymləri tamamilə üst-üstə düşməyən: fərqli yaş, təhsil vəziyyəti və s.-dən ibarətdir.

taktik və daha geniş şəkildə – diskursiv funksiyaları proqnozlaşdırmağa kömək edir. Ümumiyyətlə, yeni sözlərin yaranmasında, xüsusilə bir dil üçün spesifik leksik vahidlərin (realilərin) əmələ gəlməsində kollektiv fon biliklərinin müstəsna rolu vardır. Sosial freymin nüvəsini təşkil edən konsepsiya dəyərə bərabərdir; lakin o artıq fərqli, sosial, bütün dil birliyi üçün məcburi səviyyəyə – sayı kateqoriy fərziyyə ilə tənzimlənmə təklif şəbəkələrinə, yəni semantik uyğunluq üzrə məhdudiyətlərə daxildir. Bu tənzimləmə məqamı yeni bir dil vahidindən düzgün istifadə etməyə kömək edən bir “işarə”dir. Sosial freym anlayışı müvafiq linqvistik forma vasitəsilə şərtləşdirilə və kodlaşdırıla bilər, yəni mahiyyət etibarilə işarənin dil, siqnativ,

məna, semantik komponentidir. İşarə – formalaşmış mənanın daşıyıcısıdır. Onun əsasında formalaşan dil vahidi lüğətin tərkib hissəsinə çevrilir və konkret, vahid, obyekt deyil, obyektlər sinfinin virtual nümayəndəsini bildirir. Cəmiyyət tərəfindən təsdiqlənmiş yeni bir əlamətin yaradılması ilə əldə edilən müəyyən bir bilik strukturunun obyektivləşdirilməsi. Bu, o deməkdir ki, əvvəllər anlaşılmaz, aydın olmayan, qeyri-müəyyən olan bilikdə cəmləşərək əlamətdə möhkəmlənir, yeni forma alır və sistemə inteqrasiya olunur, orada nizamlı bilik kimi saxlanılır və beləliklə də, dildə yeni söz yaranır. Sosial freym – üç freymdən ibarət bir sistemdə ən yüksək olan koqnitiv emal səviyyəsi, mənanın formalaşmasına dair təklif olunan fərziyyə çərçivəsində ortaya qoyulmuşdur. İstər qavrayış, istərsə də linqvistik cəhətdən yaranmış və vahid bütövlük təşkil edən heterojen yuvaların (mənimşənilmiş predmetin obyekt, onun əlamətləri, həm dinamik, həm də statik) üç freymdən hər hansı birinin məkanda birləşməsi kompozitiv və inteqrativ prinsiplərinin koqnitiv dilçiliyin diqqət mərkəzində olan və bütün təzahürlərində dilə nüfuz edən dil üçün vacib olan inteqrativlik təzahürüdür. Hər üç freym R.Fauknyenin görüşündə inteqrasiya olunmuş mental məkanı təmsil edir ki, bunun sayəsində nüvə konsepsiyasında olan məlumatlar mental məkanda yuxarı və aşağı hərəkət edə bilər: yuxarı, referentdən sosial freymə, konsepsiyayı formalaşdırarkən – konsept (məna) və aşağı, sosial freymdən referentə qədər – diskursda hər biri unikal olan real kontekstlərdən istifadə edilir. Hər üç freym müxtəlif dərəcədə dinamik və dəyişkəndir. Referent fərdi və sosial freymlər, həcminə görə obyektivləşdirilməsi olduqca çətin olan reallıq fraqmentləri haqqında yenidən işlənmiş formada ətraflı məlumat ehtiva edən müxtəlif səviyyəli mürəkkəb mental təsvirlərdir. Bu baxımdan biz E.Batesin informasiyanın simvollaşdırılması ideyasını səmərəli hesab edirik. E.Batesin görüşünə görə, simvol yüngül mental əlamətdir: “...representasiya mental bütövlüklər yaradır, simvollaşdırma bu bütövü təmsil etməli olan bəzi hissələri seçir”. Göründüyü kimi, məlumatın simvollaşdırılması üç freymdən hər hansı birində məqsəduyğun ola bilər, lakin nüvəsi anlayışa bərabər tutulan bir

konsepsiya olan sosial freym üçün məna, əlamətin formalaşmasına, nominasiyanın yaradılmasına, simvol ideyasına hazır olmaq xüsusilə böyük imkanlara ehtiva olunur. Bu adı olan simvoldur: linqvistik vahidin şərti, “qanunlaşdırılmış” səs və ya qrafik təsviri lüğətdə tapıldıqda və ya bir situasiyada istifadə edildikdə şüurdan mental simvolu çıxarmağa təkan verir və ardınca, assosiasiya üzrə – bu halda nominasiya obyektinə bağlı lazımı miqdarda məlumat əldə edilir. Hər iki halda məlumatın miqdarı əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir: bu, lüğətdəki “quru məqalə” və sonsuz müxtəlif situasiyalarda “həyata daxil olmuş nitq” formasındadır. Ancaq ikinci halda, simvolun, linqvistik vahidin təsvirinin seçilmiş obyektə əlaqəli bütün məlumat həcmi aktivləşdirdiyi bir vəziyyəti təsəvvür etmək çətinidir. Bütün biliyin aktivləşməsinə ona məhdudiyətlər qoyan diskurs məne olur. Bəzi alimlərin fikrincə, sintaktik strukturlar nəinki müəyyən məzmunu aktivləşdirə bilər, həm də uyğun kontekstdə lazımsız informasiyanı sıxışdırır bilir. Dilin iştirakı olmadan yalnız tamamilə yeni bir məna formalaşsa bilər, zamanəmizdə sadə bir ada rast gəlmək çox çətinidir. Çünki bezi əhatə edən dünyada demək olar ki, hər şey artıq məlumdur və filogenezdə öz adını almışdır. Əgər ontogenetik olaraq yeni nominasiyalar yaranırsa, deməli, bunlar, bir qayda olaraq, söz yaradıcılığı konseptlərinin adlarıdır: yuxarıda qeyd olunan kompozisiya və inteqrativlik prinsipləri kimi dilin təsiri onların formalaşmasında və nominasiyasında xüsusilə aydın görünür. Mürəkkəb sözyaradıcı anlayışlar müəllifin niyyətinə uyğun olaraq konkret kontekstdə formalaşır ki, bu da dərk edilən situasiyanı xüsusi bir şəkildə cəmləşdirir. Şüurun vurğuladığı real vəziyyəti əks etdirən propozisiyanın özü dəyişmiş, lakin onun təyin edilməsi, nominasiyası dəyişə bilər: propozisiya (və ya onu təmsil edən konseptlər kompleksi) alternativ nominativ formalara (söz – formalaşma nominasiyası, ifadə, cümlə), hər birinin qarşılıqlı əlaqəsi və diskurs pragmatikası ilə izah edilən öz xüsusiyyətləri var. Və bir sıra alternativlər arasından nominasiya seçilərkən, insan amilinin situasiyaya proyeksiyası, situasiyanı dərk edən insanın şəxsiyyət xüsusiyyətləri ilə şərtlənən müəllifin müstəqil düşüncəsi mühüm rol oynaya

yr. Məhz insan amili propozisiyanın koqnitiv emalının növbəti, strateji mərhələsini – onun interpretasiya mərhələsini başladır, nəticədə, interpretasiyanın mürəkkəb konsepsiyaya və ya sadə anlayışlar toplusuna çevrilməsi yolu seçilir. Konseptlər daha sonra – törəmə sözə, ifadəyə və ya söz birləşməsinə nominasiya müəllifi nöqtəyi-nəzərindən fərqli, optimal, təfərrüat də-rəcəsi ilə eyni vəziyyəti ifadə edir. Müəllifin görüşünə uyğun olaraq, diskursda törəmə söz əmələ gəlməlidir. Onun mental təsviri mürəkkəb söz yaradıcılığı anlayışdır, çünki nominasiya aktı adekvat formada formalaşmış konseptlərin mənimsənilməsindən ibarətdir. Sözyaradıcı vahidlərin son dərəcə yüksək tezliyi söz yaradıcılığı anlayışının seçilmə tezliyindən xəbər verir. Sözyaratma anlayışının tərkib hissələri ümumiləşdirilmir: onların fərqləndirici xüsusiyyəti qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı interpenetrasiyadır, bu zaman söz yaradıcılığı konsepsiyası yeni, ayrıca bir bütöv kimi yaranır.

Konsepsiyada olan bilik hərəkət edə bilər, individual freymə “ənə bilər”. Bu halda, sonuncunun nüvəsi artıq mənənin formalaşmasında aktual olan konseptual təmsil deyil, şərti mental təsvir, konseptual denotativ mənadır, çünki söhbət şəxsi təcrübəsinə görə ona tanış olan vahid obyektəndir. Denotativ mənə şəxsin şəxsi təcrübəsindən siqnikativ əlavə detallarla müqayisədə zənginləşir. Bu zaman mənənin sosial, konvensional xarakteri idrak subyektinin onun individual freymində olan şəxsi biliyinə assimilyativ təsir göstərir. Referent freyminə keçdikdə denotativ mənə referent mənaya çevrilir şərtləndirilmiş situativ referent mənə əlavə məlumatların çoxluğuna görə denotativdən xeyli geniş olur. Məhz referent freymdə konsepsiya situasiyanın linqvistik korrelyasiyasında onun tam işləməsi üçün ilkin şərt olan unikal konturlar əldə edir – məndə və ya daha doğrusu, diskursda bu barədə biz Vən Deykin fikrini paylaşıyıq. Onun görüşünə görə, situasiya modeli və mətnin əsası (onun linqvistik təcəssümü) fərqlənir. Semiotik hipotezin izahının istər sadə, istərsə də sözdüzəldici konseptlərə tətbiq olunması, həm sözlün həmişə aydın sabit mənaya malik olduğuna inanar, həm də ilk baxışda sözdə sabit mənənin əsaslı olmaması haqqında paradoksal

fikir bildirən dilçilər arasındakı fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmağa kömək edir.

Şərti biliqləri ehtiva edən sosial freym dil istifadəçilərinə gələcək sözlün konseptual skletini verir, onun sabit invariantını təmin edir, bütün dil ictimaiyyəti tərəfindən qəbul edilir və yaranmış sözlün reallaşdırılmasında saysız-hesabsız vəziyyətlərdə onun variantlarına çevrilir. Sonuncu həyat qazanmış olan real dildir ki, yalnız şərti ortaq məxrəc – sosial freym və onun əsasında formalaşan dil əlaməti sayəsində öz şəxsiyyətini saxlaya bilər. Referensial, situasiya ilə şərtləndirilmiş freym koqnitiv informasiyanın işlənməsinin ilkin səviyyəsindən verbal səviyyəyə qədər olanıdır; artıq bu mərhələdə individum öz nüvəsini, mənimsəmiş obyektə hansısa, nitq hissəsinin bir hissəsinə və əla bilsin ki, alt sinfə aid olduğunu dərk edir. Kateqoriyalara görə, təsnifat yüksək səviyyəli koqnitiv əməliyyatdır və “insanların həyata keçirdiyi dünyanın kateqoriyalı təsnifatları klassik görüşlərdən çox fərqlidir” [3, s.46]. Dünyanın müxtəlifliyini və dəyişkənliyini elastik şəkildə əks etdirən koqnitiv kateqoriyalı təsnifat təbii, prototip təsnifatdır. İnsanın ətrafdakı reallığı dərk etmək qabiliyyətinə əsaslanaraq insana mürəkkəb və dinamik dünya ilə qarşılıqlı əlaqənin sadələşdirilmiş, məhdudlaşdırılmış sxemini verərək, onunla qarşılıqlı əlaqədə onun idrak yolunu asanlaşdırmağa və qısaltmağa kömək edir.

Dərin semantik struktur təşkil edən universal koqnitiv xüsusiyyətlər hər hansı ontologiyaya görə fərdi differensial əlamətlərə xasdır, əlavə sinfi və fərdi differensial əlamətlər spesifikdir və əks olunan obyektin ontologiyasının xüsusiyyətlərindən birbaşa asılıdır. Nitq hissələrinin sinfinin müəyyən edilmiş hissəsinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq universal əlamətlər fərqli bir statusa malik ola bilər: əsas, dərin, yalnız refleksiv yolla müəyyən edilmiş və ya sinfləndirilmiş olaraq. Sinfi xüsusiyyətləri insan tərəfindən qəbul edilir – onları ehtiva edən konsepsiya bir o qədər aydın şəkildə prototipdir – semantik strukturda kiçik bir “yerləşmə dərinliyinə” malikdir və asanlıqla çıxarıla bilər. Deməli, hərəkətin prototip feili üçün lokativ və temperal əlamətləri, adicəkilən kateqoriyanın sözyaradıcı feillərində verballaşır.

Əsas xüsusiyyətlər gizlidir, çünki onlar dərin semantik strukturun bir hissəsidir. İdrak təbiət-cə antropomorfikdir. Dil bəşəriyyətin dahi kollektiv ixtirası, məqsədlərinə çatmaq üçün əvəz olunmaz vasitədir. Dildə əks olunan, subyektə dərk edən insanın baxış prizmasından keçən hər şey onun interpretasiyasına məruz qalmışdır.

Nitq hissələri qədimdən ən vacib və mübahisəli dil kateqoriyalarından biri olmuşdur. “Nitq hissələrinin elmi kateqoriya kimi müəyyənləşdirilməsi meyarlarının tapılması və onların konseptual əsaslandırılması koqnitiv dilçiliyin aktual vəzifələrindən biridir” [2, s.109]. Nitq hissələrinin klassik nəzəriyyələri həm semantik, həm də formal meyarlardan irəli gəlirdi. Onların müəyyən üstünlükləri olduğu kimi, çatışmayan cəhətləri də var idi. Çatışmayan cəhətlər sistemin harmoniyasını və inandırıcılığını pozan istisnalardan ibarət idi. Dünyanın təbii ontologiyası ilə onun klassik anlayışı arasında bir ziddiyyət yaranırdı. Bu ziddiyyət hər şeyi, hətta kateqoriyanın istinad üzvündən hər hansı, cüzi səpəmləri belə rədd etdi. Koqnitiv dilçilikdə nitq hissələri “təbii”, prototip, kateqoriya hesab olunur və qonşu üzvlər arasında dəqiq sərhədlər yoxdur. Böyük dil probleminin tədqiqi istiqamətində mühüm addım atıldı. Nitq hissələri “tə-

bi” kateqoriya kimi onların əks etdirdiyi dünyanın ontologiyasına uyğunlaşdırılaraq, sinfi üzvlərini qoşa müqayisə etdikdə, onların ümumi xüsusiyyətləri var. Belə ki bir-birinə “oxşar”, ailə üzvləri kimi, tamamilə identik deyillər. Ontoloji xüsusiyyətlərin tam dəstinə malik olan və buna görə də onun “ən yaxşı” nümayəndələri hesab edilən sinfin prototip nümayəndələri onun nüvəsini təşkil edir. Sinfın digər üzvləri onun periferiyasına çəkilir. Kateqoriyanın əsası kimi prototiplik haqlı olaraq koqnitiv elmin ən məhsuldar müddəalarından biri hesab olunur [1, s.256]. Üç əsas nitq hissəsi varlıq formalarının müxtəlifliyini adekvat şəkildə əks etdirən bir ahəngdar bütöv kimi təqdim etməyə imkan verir – və bu, söz yaratmaq alt sistemi olmadan edilə bilməz. Alt sistemin dəqiqliyi, təfərrüatlı işlənməsi dünyanın söz əmələgətirmə yolu ilə təsnifatı, insan üçün ən vacib kateqoriyaların daxil edilməsi etibarlı əsasdır; onun çəvikliyi seçilmiş kateqoriyalara lazımı təfərrüat dərəcəsi ilə subkateqoriyalara ayırmağa imkan verir ki, dilə aydın sərhədlərin olmadığı təbii prototip sistem kimi nəzərdən keçirək. Dünyanın subkateqoriyaya salınması işinə ideal şəkildə uyğunlaşdırılmış söz yaradıcılığının xüsusi yuvasıdır.

Nəticə / Conclusion

Universal – baza (dərin) və sinfi xüsusiyyətlərdən başqa, obyektlərin bütün sinfləri üçün xarakterik olan və müəyyən bir dildə danışanların dünyasının təsvirində əsas koordinatları təmsil edən, təsnifatın əsası – anlayışların subkateqoriyalarının əlavə, subsinif differensial xüsusiyyətləri var. Deməli, “materia laxtaları” olan obyektləri interyerləşdirən substantiv anlayışlar sinfi üçün bu, “antroponimik/antroponim olmayan” əlamətdir; “antroponimik” atributun alternativ cütündən seçim edərək “sosial” (“sosial – qeyri-sosial” alternativ cütününün bir hissəsi) subsinif atributu aktuallaşır. Hərəkətin verbal konseptləri üçün spesifik subsinif xüsusiyyətləri “intensivlik” (sürünmək – tələsmək), “istiqləmə” (gəlib-gətmək; qalmaq – düşmək) və s. Subsini xüsusiyyətləri lazımı təfərrüat səviyyəsinə qədər daha da bölünə bilər, məsələn, “antroponimik” xüsusiyyət əlavə sub-

sinif xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir “cins: qadın/kişi”. “Yaş: böyüklər/yetkin olmayanlar” və s. Subsini əlamətlərinin bölünmə həddi əks olunan və təyin olunan hadisənin ontologiyasına (obyektə gəldikdə forma, ölçü, rəng və s.), habelə danışan niyyətinə aksioloji məqamlara (obyektə münasibət/onun əlaməti/onunla hərəkət və s.) və diferensial xarakterinə uyğun olaraq fərqlənən fərdi xüsusiyyətlərdir. Tədqiqat materialı ilə dəstəklənən yuxarıdakı mülahizələr klasterə daxil olan xüsusiyyətlər arasında səbəb-nəticə əlaqəsinin mövcudluğuna dair E.S.Kubryakovanın hipotezini təsdiqləyir [4, s.179].

Sadalanan koqnitiv prosedurların hər hansı biri üçün istər nitqin bir hissəsinin təsnifatı, istərsə də ətraf ələmin varlıqlarının konseptuallaşdırılması olsun, vahid bütövlüyə malik olan atributlar klasteridir.

Ədəbiyyat / References

1. Lakoff G. *Metaphors we live* / G.Lakoff, M.Johnsen. London: The University of Chicago press, 2003.
2. Langacker, R.W. *Foundations of Cognitive Grammar* / R.W.Langacker, R.W. *Foundations Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA.: Stanford Univ. Press, 1987, V.1.
3. Rəcəbli, Ə. *Koqnitiv dilçilik* / Ə.Rəcəbli. Bakı: Elm və təhsil, 2021.
4. Кубрякова Е.С. *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира* / Е.С.Кубрякова. Москва: Языки славянской культуры, 2004.

Теоретические основы морфологического словообразования в тюркских языках

Гатйба Махмудова

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: dr.gatibe@gmail.com

Резюме. Концепт – это объект, выделившийся из сознания субъекта познания, освоенный им и превращенный в образ. Онтологический фактор чрезвычайно важен на этой ранней стадии развития концепции. Таким образом, попадание предмета в единую референтную реалистическую среду сопровождается множеством конкретных ситуационных подробностей, которые также отражаются сознанием человека. Вся эта дополнительная информация располагается в референтном фрейме вокруг своего ядра – концепта. Он является прообразом лексической релевантности будущей языковой единицы путем усвоения онтологической информации об условиях существования объекта «как он есть» в мире и превращения его в периферию фрейма. Референт фрейма содержит не только знания об объекте и его свойствах, но и «инструкции», определяющие правила работы с ним в конкретной ситуации.

На превербальном этапе, пока еще формируется значение будущего слова, одновременно должна формироваться и дискурсивная функция будущей номинации – объективным, обоснованным понятием, отражающим суть, является участник события и/или является функцией фиксированного носителя признаков.

Ключевые слова: референт, фрейм, периферия, словообразование, морфологический метод, теория